

**Ks. dr hab. Wojciech Hanc, prof. em. UKSW
w Warszawie**

RECENZJA

rozprawy doktorskiej

Pani mgr lic. KATARZYNY HALKOWICZ

pt.: *Teologiczno-dogmatyczna ocena sakramentologii*

Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego

napisana na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu

przy katedrze Ekumenizmu i Dialogu Międzykulturowego

pod kierunkiem ks. dra hab. Jarosława M. Lipniaka

Wrocław 2019, ss. 251.

1. Wprowadzenie w problematykę rozprawy

Rola i zasługi Kościoła koptyjskiego dla chrześcijaństwa przez długie wieki były niedoceniane. Od czasu Soboru Chalcedońskiego w 451 r. linia podziału pomiędzy Kościołem katolickim i skupionym wokół Patriarchy egipskiej Aleksandrii stanowiła chrystologia, a szczególnie doktryna o Chrystusie jako prawdziwym Bogu i prawdziwym Człowieku. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa toczyły się w Kościele dyskusje dotyczące sprecyzowania i właściwego wyrażenia tej nauki. Teologom aleksandryjskim, zwalczającym nestorian (podkreślających człowieczeństwo Jezusa kosztem bóstwa), zarzucano na Soborze w Chalcedonie pomniejszanie ludzkiego wymiaru osoby Chrystusa: po zjednoczeniu w Jego osobie natura boska miałaby pochłonąć całkowicie naturę ludzką, tak jak morze pochłania kroplę wody. Stąd nazywano Koptów, podobnie jak wyznawców pozostałych Kościołów odrzucających postanowienia Chalcedonu, monofizytami.

Dzięki prowadzonemu przez wciąż podzielone Kościoły dialogowi ekumenicznemu oraz wysiłkom koptyjskiego papieża Szenudy III oraz rzymskich papieży Pawła VI i Jana Pawła II, osiągnięto pełne zrozumienie. Wysiłek wielu teologów, historyków dogmatu i filologów, który podjęli w pierwszych latach XX wieku,

okazał się na tyle owocny, iż obie tradycje zauważyły, że używając odmiennych sformułowań, wyrażają co do istoty tę samą wiarę w niewysłowioną tajemnicę zjednoczenia bóstwa i człowieczeństwa w Słowie Wcielonym. Dialog ekumeniczny przyczynił się do tego, że w latach 1973 i 1988 podpisano *Wspólne deklaracje*, wyrażające jedną wiarę w Chrystusa. Te wyznania wiary, w sposób zamierzony pozbawione są tradycyjnej terminologii odnośnie „natury”, „osoby” czy „hipostazy”, a zarazem uznają za prawomocne i ortodoksyjne różne sposoby wyrażania tajemnicy Chrystusa, obecne w obu tradycjach.

Po Soborze Chalcedońskim i podboju w VII wieku północnej Afryki przez muzułmanów drogi Kościoła koptyjskiego i katolickiego się rozeszły. Od tego czasu Ortodoksyjny Kościół Koptyjski i Kościół katolicki rozwijały niezależnie swoją teologię, doktrynę, duchowość, dyscyplinę kościelną, liturgię, sposób zarządzania Kościołem, prawo, formy życia i sakramenty święte. Współcześnie oba Kościoły uznają, iż nieporozumienia i podziały, które miały miejsce w odległej przeszłości „nie dotyczą istoty wiary”. „Jesteśmy dwoma apostołskimi Kościołami, w których na mocy sukcesji apostołskiej posiadamy pełne życie sakramentalne, w szczególności Eucharystię” (zob. *Wspólna deklaracja* papieża Rzymu i Aleksandrii z 1979 r.).

Cóż więc różni obydwie Kościoły, uniemożliwiając pełną wspólnotę i jedność między nimi? Od 1974 roku prowadzony jest między Kościołem koptyjskim a katolickim dialog, który omawia różne sprawy doktrynalne różniące obie denominacje: rzymską naukę o pochodzeniu Ducha Świętego (*Filioque*), ostateczne przeznaczenie człowieka (w tym wyjaśnienie rzymskiej nauki o czyśćcu), Niepokalane Poczęcie Marii Panny, odpusty, możliwość zbawienia niewierzących, jak i niemniej ważne – z punktu widzenia jedności kościelnej – konflikty duszpasterskie takie jak koptyjska praktyka udzielania ponownego chrztu stronie katolickiej przy „okazji” małżeństw mieszanych czy też misyjna aktywność Katolickiego Kościoła Koptyjskiego w Egipcie. Wśród kwestii, które wciąż dzielą oba Kościoły są sakramenty święte. Ortodoksyjny Kościół Koptyjski, szczególnie w Egipcie, nie uznaje bowiem chrztu, a co za tym idzie również pozostałych sakramentów udzielanych poza tym Kościołem. I oto na Papieskim Wydziale Teologicznym we Wrocławiu powstała rozprawa doktorska Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz, która ma na celu teologiczno-dogmatyczną ocenę sakramentologii koptyjskiej. Powstanie tej pracy cieszy, ponieważ pokazuje wrażliwość wrocławskiego środowiska teologicznego na sprawy jedności chrześcijan.

Przedłożona przez wrocławską Doktorantkę dysertacja wychodzi naprzeciw

wielu złożonym, kontrowersyjnym i nadal polemicznym problemom, dotyczącym się różnorodnych relacji międzyludzkich, międzywyznaniowych i międzykolezjalnych zachodzących pomiędzy dwoma bratnimi Kościołami. Cieszy fakt, iż właśnie tą pracą Doktorantka Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu wieńczy swoje studia z zakresu teologii systematycznej pod okiem ks. dra hab. Jarosława M. Lipniaka, kierownika Katedry Ekumenizmu i Dialogu Międzykulturowego.

2. Merytoryczna ocena rozprawy

Wnikając w treść dysertacji doktorskiej Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz bez trudu można było się przekonać o jej wewnętrznej spójności, o obiektywnej wartości merytorycznej oraz o naukowych walorach i autorskiej kompetencji. Recenzent pragnie podkreślić, że dzięki bardzo dobrej konstrukcji pracy, czego wyrazem jest pięciostronicowy Spis treści (s. 2-6), Doktorantka zaprezentowała w swojej pracy logiczność, spójność, merytoryczną wartość i przejrzystość.

Pani mgr lic. Katarzyna Halkowicz zwięźle precyzuje cel dysertacji: „Celem niniejszej pracy, jest teologiczno-dogmatyczna ocena sakramentologii Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego. Oryginalność niniejszej dysertacji polega na tym, że do tej pory, nawet w Kościele koptyjskim, nie opracowano systematycznej nauki o sakramentach świętych, dlatego niniejsza dysertacja ma za zadanie wypełnienie tej luki i opracowanie krytycznej oceny koptyjskiej nauki o zbawczych misteriach” (s. 12).

Zasygnalizowane we Wstępie problemy Doktorantka wyraża za pomocą szczegółowych pytań: „Czy chrzest w teologii koptyjskiej stanowi bardziej podstawę chrześcijańskiej jedności, czy sam w sobie jest jej wyrazem? Czy wszystkie sakramenty zostały bezpośrednio ustanowione przez Chrystusa? Czy różnice w kwestiach sakramentalnych, które nie zostały przez Kościół koptyjski zdogmatyzowane, muszą oznaczać niemożność przynależenia do jedyne prawdziwego Kościoła? Czy nie mamy do czynienia ze zbytnim reistyczno-magicznym rozumieniem sakramentów? Czy sakramentologia koptyjska wnosi coś nowego do współczesnej nauki o ustanowionych przez Chrystusa zbawczych misteriach?” (s. 13). Odpowiedź na powyższe pytania przynosi recenzowane studium teologiczno - dogmatyczne: „Teologiczno - dogmatyczna ocena sakramentologii Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego”.

Recenzowana dysertacja doktorska obejmuje 251 stron wydruku

komputerowego. Całość pracy, poza stroną tytułową (zob. s. 1), Spisem treści (s. 2-6), Wykazem skrótów (s. 7-8), Wstępem zawierającym wszystkie istotne elementy metodologiczne z nim związane (zob. s. 9-17) oraz Zakończeniem podsumowującym wyniki przeprowadzonych badań (s. 214-222), zawiera nadto Streszczenie w języku polskim (s. 223-227), angielskim (s. 228-232) oraz obfitą Bibliografię (s. 233-251). Główna część rozprawy doktorskiej, zwana korpusem pracy, obejmuje trzy rozdziały. Pierwsza część niniejszej dysertacji została poświęcona sakramentom zbawczym (odkupieńczym), czyli takim, które w doktrynie Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego są niezbędne do zbawienia wiecznego i każdy wierzący powinien je praktykować. Są to: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia i spowiedź (pokuta) (s. 18-94). W drugim rozdziale (s. 95-150) Doktorantka opisała trzy sakramenty niezabawcze, czyli takie, których przyjęcie nie jest konieczne, aby otrzymać odkupienie. Wśród nich znajduje się sakrament chorych udzielany jako remedium dla tych, którzy poważnie chorują fizycznie lub psychicznie, sakrament małżeństwa udzielany tym, którzy pragną się ożenić i przekazywać Boży dar życia oraz sakrament kapłaństwa obejmujący diakonów, prezbiterów i biskupów. W trzeciej części (s. 151-213) zaprezentowane zostały teologiczno - dogmatyczne implikacje sakramentologii koptyjskiej.

Temat rozprawy został zrealizowany na podstawie literatury teologicznej. Pierwszorzędnym źródłem pracy były dokumenty Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego, dokumenty papieża Szenudy III oraz publikacje teologów koptyjskich. Pisma te były dla Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz ważnym punktem odniesienia się do prowadzonych analiz, porównań, a zwłaszcza do dokonywanej teologiczno-dogmatycznej oceny teologii koptyjskiej. Do literatury Doktorantka słusznie zaliczyła artykuły i monografie książkowe teologów różnych wyznań, którzy opisali i skomentowali omawianą sakramentologię. W literaturze pomocniczej zostały umieszczone te opracowania, które przyczyniły się do istotnego wsparcia i ubogacenia prezentowanego tła teologicznego poruszanych w pracy zagadnień. Literatura ta istotnie była pomocna w analizie źródeł i ocenie teologii sakramentów świętych. Wielką trudnością w teologicznej krytyce teologii koptyjskiej jest ubóstwo literatury teologicznej. Koptyjska literatura teologiczna rozwinęła się dopiero w drugiej połowie XX wieku. Tak więc temat pracy doktorskiej, jak słusznie zauważono we Wstępie, to swoistego rodzaju *terra incognita* (s.16).

Trafnie ujęty problem pracy oraz ukazane źródła określiły metodę pracy. Centralne znaczenie miała w recenzowanej dysertacji analiza źródła, jakim były pisma

teologów koptyjskich szczególnie papieża Szenudy III i Tadrosa Y. Malatyego. Problem badawczy rozpatrywany był w sposób analityczny przy powołaniu się na teksty źródłowe, dokumenty Kościoła, księgi liturgiczne, opracowania dotyczące sakramentów świętych oraz literaturę pomocniczą. Wyniki tych zabiegów Doktorantka precyzyjnie syntetyzowała na tle porównawczym, a następnie przedstawiała w porządku systematycznym. Zastosowana w ten sposób metoda pozwoliła Pani mgr lic. Katarzynie Halkowicz właściwie zestawić i ocenić sakramentologię Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego.

Zakończenie wieńczy przebadany wysiłek Autorki, czyniąc to w sposób wyczerpujący i odpowiadający tematowi przeprowadzonych badań, a zarazem uwytatnionemu celowi i zarysowanej we *Wstępie* strukturze, ku której prowadziły Doktorantkę poszczególne podsumowania trzech merytorycznie skonstruowanych rozdziałów, pozwalając w konsekwencji w *Zakończeniu* dać odpowiedź na ważne pytania: na ile określony we *Wstępie* cel rozprawy został zrealizowany. Każdy z zaproponowanych w korpusie pracy rozdziałów odznacza się dużą dojrzałością merytoryczną oraz solidnością dokonywanej analizy.

Pani mgr lic. Katarzyna Halkowicz nie tylko jest dobrze zorientowana w teologii Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego, ale potrafiła również w sposób pogłębiony dokonywać zwartej syntezy, dostrzegając w sakramentologii koptyjskiej dużą ilość pozytywów.

Reasumując należy powiedzieć, że:

1. Recenzowana dysertacja doktorska Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz, została poświęcona teologiczno-dogmatycznej ocenie sakramentologii Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego. Praca ta stanowi syntetyczno-twórczą monografię, bardzo dobrze osadzoną w realiach przeprowadzonych badań, opartych na dobrze dobranych metodach.

2. Każdy z rozdziałów pracy doktorskiej, jak również ich wewnętrzne podziały, zwracają uwagę na dużą dojrzałość naukową ich Autorki, a także na teologiczną poprawność wraz z cechującym ją obiektywizmem oraz dokładnością i głębią prowadzonej analizy.

3. Wartym podkreślenia jest ekumeniczny wymiar recenzowanej dysertacji doktorskiej.

4. Podsumowując od strony merytorycznej całokształt recenzowanej dysertacji doktorskiej należy stwierdzić, iż w całym swym wymiarze twórczym

przedstawiona do oceny rozprawa wnosi cenny wkład w ogólnowo-wyznaniowy dorobek teologiczno-dogmatyczny, poszerzony o ekumeniczny wymiar, gdzie z jednej strony należało się wyrzec stosowanej jeszcze w XX wieku metody polemicznej, a przejść w relacjach międzywyznaniowych do zastosowania właściwie rozumianego irenizmu, co przyczyniło się do tego, że Doktorantka uwzględniając *vetera et nova*, dała wyraz z jednej strony wspólnym ortodoksyjnym korzeniom..

3. Ocena formalna rozprawy

Ocena formalna rozprawy doktorskiej Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz, podobnie jak ocena merytoryczna, zasługuje na pozytywną opinię. Nie budzi ona większych zastrzeżeń. Dokładna lektura recenzowanej pracy pozwala stwierdzić, iż jest ona solidnym i źródłowo opracowanym studium, wymagającym od Autorki dużego wysiłku badawczego, intelektualnego i erudycyjnego wraz z dobrą znajomością metodologii w postaci zasad pisania rozpraw naukowych, a także spojrzenia interdyscyplinarnego, gdyż Doktorantka musiała w tym wypadku łączyć z sobą trzy wymiary: historyczny, teologiczny i ekumeniczny. Godny podkreślenia jest również fakt, że dostępna literatura jest dostępna niemal wyłącznie w językach obcych.

Recenzowana dysertacja jest dobrze skonstruowanym dziełem. Autorka nie bała się samodzielnego myślenia i wyrażania konkretnych propozycji rozwiązywania istniejących różnic, stojących na przeszkodzie w drodze ku wzajemnemu współdziałaniu, współpracy i dążeniu do pełnej jedności, ku której zdążają Kościoły chrześcijańskie. Stąd Doktorantka nie mogła nie wniknąć w swoim studium w różnego rodzaju uwarunkowania i zróżnicowania eklesjalne i społeczno-polityczne.

1. Pani mgr lic. Katarzyna Halkowicz, dzięki właściwie zastosowanej metodologii, osiągnęła doskonałe wyniki formalne: a) w doborze obranych metod rozprawy; b) w stosowanym w oparciu o logiczne zasady planie pracy oraz c) w wydobyciu z bazy źródłowej kilku zasadnych kwestii, na co złożył się: dobrze skonstruowany temat rozprawy oraz zgodna z metodą teologiczno-historyczną i analityczno-syntetyczną struktura myślowa, która znalazła racjonalne odbicie w konstrukcji rozdziałów z wiodącym celem dysertacji.

2. Dysertacja zawiera logicznie i poprawne od strony metodologicznej rozpracowane poszczególne części dysertacji, czyniąc to zgodnie z dobrze obmyślonym

planem, gdzie żaden z rozdziałów nie pokrywa się treściowo z tematem pracy, ani żaden podpunkt z tytułem rozdziału.

3. W recenzowanej dysertacji aparat krytyczny został od strony formalnej starannie, w sposób jednolity uwydatniony poczynawszy od *Wstępu* po ostatni treściowy rozdział przedstawionej pracy. O dobrze zaś zorganizowanym i zgromadzonym warsztacie naukowym świadczą poprawnie robione przypisy, stanowiąc rzetelną dokumentację myśli, a w wielu wypadkach źródłowe dopowiedzenia do wątków informacyjno-treściowych.

4. Warta pochwały jest licznie zebrana i zestawiona *Bibliografia*. Jej układ świadczy o dobrym rozeznaniu Doktorantki w omawianym temacie.

5. Na zakończenie tej części recenzji, w ramach dyskusji nad niniejszą rozprawą, pragnę skierować pod adresem Doktorantki następujące pytania:

- a. Jaki był wkład w prace ekumeniczne papieża Szenudy III?
- b. Co teologia koptyjska uczy o pobycie Świętej Rodziny w Egipcie?
- c. Proszę omówić znaczenie Aleksandryjskiej Szkoły Katechetycznej dla teologii.
- d. Jak przebiega wybór papieża w Ortodoksyjnym Kościele Koptyjskim?

4. Wniosek końcowy

Recenzowana dysertacja doktorska Pani mgr lic. Katarzyny Halkowicz pozwala jednoznacznie stwierdzić, że jest ona dojrzałą, obszerną pracą badawczą. Doktorantka dokonała, dzięki bardzo dobrej znajomości zasad metodologicznych, formalnych, krytycznego spojrzenia na niezwykle bogaty, choć trudny materiał badawczy, udanej krytycznej oceny sakramentologii Ortodoksyjnego Kościoła Koptyjskiego.

Recenzent ocenia pracę doktorską bardzo wysoko oraz formułuje sentencję, iż w pełni zasługuje ona na przedstawienie wniosku Wysokiemu Senatowi Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu o dopuszczenie Autorki rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Ks. Wojciech Hanc

Ks. dr hab. Wojciech Hanc, prof. *emeritus* UKSW

Wrocław, 21.06.2019 r.